

выражением пренебрежения, в контексте (2) – сообщение информации в подчеркнуто “генеритивном” регистре (см. о генеритивном коммуникативном регистре [8, с. 30]), придающем выражаемому предположению аргументирующую силу, связана с предупреждением, урезониванием адресата, в контексте (3) – рогативная функция контаминируется с выражением превосходства над противником и его уничтожением. Анализ данных речевых реализаций является ярким подтверждением того, что поиск формальных критериев дифференциации частных функций паремий с неодобрительной коннотацией может быть осуществлён только с опорой “на узкий контекст ближайшей референции” [9, с. 72], фоновые знания и пресуппозиции, сопровождающие речевой акт.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Словарь русских пословиц: ок. 1000 единиц / В.М. Мокиенко, Ю.А. Ермолаева, А.А. Зайнульдинов и др.; под ред. В.М. Мокиенко. – Москва: Астрель: АСТ, 2007.
- 2 Соловьёва, Т. К. Речевая интенция неодобрения в русском языке: Номинативный и коммуникативно-прагматический аспекты: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01/ Т.К. Соловьёва. – Тверь, 2005.
- 3 Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб: Норинт, 2001.
- 4 Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе русского языка / В.И. Шаховский – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987.
- 5 Селиверстова Е. И. Как “собрать” пословицу: некоторые средства и способы / Е.И. Селиверстова // Грани слова: Сб. науч. ст. к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. – М: ООО “Изд-во” ЭЛПИС”, 2005, С. 135-142.
- 6 Бочина, Т.Г. Контраст как лингвокогнитивный принцип русской пословицы: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: 10.02.01 / Т.Г. Бочина. – Казань.
- 7 Аверина, С.Н. Пословично-поговорочные паремии как аргументативные средства языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / С.Н. Аверина. – Краснодар, 2005.
- 8 Золотова, Г.А. и др. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова. – Москва: Институт русского языка РАН, 2004.
- 9 Формановская, Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская. – Москва: Икар, 2007.

Л.В. Паплаўная (Беларусь)

ЛЕКСІЧНАЯ ПАРАДЫГМАТЫКА ПАЭТЫЧНАГА ТЭКСТУ ЯКУБА КОЛАСА

Паэтычная мова, дзякуючы шматлікасі кантэкстуальных сувязей, з’яўляецца арганізаванай мадэллю мовы з характэрнымі для яе сістэмнымі адносінамі. На лексічным узроўні выяўляюцца два тыпы адносін – парадыгматычныя і сінтагматычныя, якія з’яўляюцца ўвогуле ўніверсальнымі для мовы, паколькі рэалізуюцца на ўсіх яе ўзроўнях.

Парадыгматычныя адносіны заключаюцца ў падабенстве слоў па фармальным ці семантычным прыкметах. Асноўныя тыпы парадыгма-тычных адносін – сінамічныя і антанімічныя адносіны.

На аснове семантычнай тоеснасці, падабенства, блізкасці слоў, якія звычайна суадносяцца з адной рэаліяй, з’яваў, паняццем, узнікаюць сінамічныя адносіны.

“Сінонімы – блізказначныя словы, якія абазначаюць адно паняцце, але адрозніваюцца адценнямі значэння або стылістычнай афарбоўкай, спалучальнасцю з іншымі словамі” [2, с.135].

Сінамічныя лексемны надзвычай шырока прадстаўлены ў паэтычных творах Якуба Коласа. Вельмі часта паэт ужывае сінонімы для паказу розных адценняў і ступеняў значэння, абапіраючыся на семантычныя разыходжанні слоў: **Заблішчала, заззяла** на ўсходзе лука – **Бераг неба над краем зямлі** (6, 321) [1]. Параўнаем, напрыклад, лексемны блішчаць і ззяць. Першая з іх мае значэнне ‘свяціцца або адсвечваць роўным святлом’, другая -- ‘вылучаць ззянне’. І ўсе **смяялісь, рагаталі**, і з таго зайца жартавалі (6, 189). Сінамічны рад складаецца са слоў **смяяцца, рагатаць**, дзе дамінанта смяяцца мае значэнне ‘праяўляць

весьляосць, радасць пры дапамозе смеху’, а лексема рагатаць абазначае ‘гучна смяцца’. Ужываючы словы-сінонімы побач, графічна афармляючы іх пры дапамозе коскі, паэт выдзяляе іх, узмацняючы градацыйна-ўдакладняльнымі адценнямі.

Асабліва пашыраны ў паэзіі Якуба Коласа семантычныя сінонімы, якія ўтвараюць сістэму адценняў аднаго паняцця. Напрыклад: Усход жыве, **гарыць, палае**, Слупы-праменні падымае (6, 219); І дзень **тужлівы, засмучоны** Аздобіць сонцаў агняпіс (6, 36); І на Міхася **жаль** нахлынуў, І нейкі **смутак** навязаўся (6, 38); На сэрцы **жалем** аддаецца, І ў душу **журбаю** ліецца (6, 51); Калыхаўся **сум** у лісці, Слаўся **смутак** па даліне Ды туманам лес мярэжыў (2, 86); Неба слухае той сказ. Хмаркі не схіснуцца, Толькі **зоркі** раз-параз Ціха ўсміхнуцца, Каб сказальніка свайго Пахваліць як трэба, Нават **знічкі** ў чэсць яго Асвятляюць неба (2, 17). Такія сінонімы з’яўляюцца нейтральнымі па эмацыянальна-экспрэсіўных якасцях і выступаюць выразным сродкам дэталізацыі думкі, удакладнення, выдзялення паняцця.

Семантычныя сінонімы ў паэтычных радках Коласа могуць размяшчацца кантактна, напрыклад: Ці ж блага, што дзеці жыць будуць у садзе, Як **красачкі-кветкі** ў добрым даглядзе (2, 43); Жыць замкнута **досыць, годзе** (2, 45); Цемра **зману, ілжы** Тут спраўляе крыжы (2, 52); Паганая **доля і лёс** наш жалобны (2, 43). Глянеш – не пазнаеш сёння ты краіны: На **балотах-багнах** выраслі пасёлкі (2, 77); Вольныя разлогі Без **мяжы-граніцы** (2, 94); Любота, братцы! Снег лятае, Ды так **спакойна**, так **ціхутка!** Куды ні глянь – усё бялютка (6, 169). Кантактна размешчаныя сінонімы не дубліруюць сэнс, а толькі ўдакладняюць яго.

Не менш часта Колас ужывае дыстантна пададзеныя ў тэксце семантычныя сінонімы. Напрыклад: **Шлях** старадаўні, вядомы ў народзе, Лёг між прысадаў бяроз. Побач **гасцінца** – лясы, лугавіны, Мора зялёнае ніў. Вёскі, мястэчкі абাপал **дарогі**. Свет расчыніўся шырэй, Новыя **сцэжкі** пралеглі, як пасы. **Шлях** ты мой родны, **гасцінец** шырокі! (2, 224). У прыведзеных паэтычных радках з верша “Стары гасцінец” выяўлены цэлы сінанімічны рад з дамінантай дарога – шлях, гасцінец, сцэжка. Асноўная функцыя дыстантных сінонімаў – узмацненне, удакладненне семантыкі асобных слоў: **Смуткую** па роднаму краю, **Тужу** мілы друг па табе (2, 254); І бачу **лес** я каля хаты, Дзе колісь весела дзяўчаты Спявалі песні дружным хорам, З работ ідучы позна **борам** (6, 8).

Сустрэкаюцца ў паэтычных радках Я. Коласа і стылістычныя сінонімы, якія адрозніваюцца эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай. Адно з такіх слоў-сінонімаў з’яўляецца нейтральным, а другое адносіцца да пасіўнай лексікі. Напрыклад: Зальюцца ў грозным перавале Свой час аджыўшыя **скрыжалі**, Бо новы пішацца **закон** (2, 35). Сінамічны рад складаецца са слоў закон і скрыжалі, дзе першае слова нейтральнае, дамінанта, а другое адносіцца да архаізмаў.

Словы-сінонімы, удакладняючы, дапаўняючы сэнс, могуць выражаць ацэнку, з’яўляючыся рознастылёвымі лексемамі. Такія сінонімы называюцца семантыка-стылістычнымі. Напрыклад: З-за рэчкі **ціснуцца** каровы **Ідзе** наперадзе Красуля, За ёю Лысая, Рагуля, Ды дзве пярэзімкі-цялушкі **Ідуць** у згодзе, як дзве дружкі, А збоку чмыша бык Мікіта, хвастом матаючы сярдзіта (6, 16); Дні **ідуць** на спад. Згорбленая восень пад руку з вятрамі **Клыгае** ў імжы (2, 75); І не прыйдзе, а пяхотай за душу мілую **прычхае** (6, 64); **Іду**, а ён дарогай **валіць**, За ім вярхом Абрэцкі **смаліць** (6, 75). У выяўленым сінанімічным радзе **ісці, ціснуцца, клыгаць, прычхаць, валіць, смаліць**, дзе дамінантай з’яўляецца нейтральнае слова ісці, лексемы не толькі адрозніваюцца адценнем у значэнні, але і стылістычнай афарбоўкай. З дапамогай рознастылёвых сінонімаў іншы раз даецца негатыўная ацэнка з’явам. Напрыклад: І дзе ты гэтак **налупіўся**, Каб ты **смалы** ўжо **напіўся!** (6, 40).

У паэзіі Я. Коласа сустракаюцца выпадкі выкарыстання побач са словамі фразеалагічных сінонімаў, чым дасягаецца ўзмацненне семантыкі як асобных слоў, так і жывасці, дынамічнасці радка. Напрыклад: І **многа** ж іх: **не змерыш крокам**, І **не акінеш нават вокам** (6, 218); Дуга была тут **недалёка** – Ляжала тут жа **пад рукою** (6, 186); Абрэцкі **прэ ва ўсе лапаткі, Бяжыць**, як можа, **без аглядкі** (6, 186); **Стаміўся** ты, дружа, **знямог** І **выбіўся з сіл** (2, 117); Вуглы счышчалі да **нічога** І забіралі ўсё да **ніткі** (6, 43).

У паэтычным кантэксце часта сэнсава збліжаюцца словы і выразы, якія ў лексічнай сістэме мовы сінонімамі не з'яўляюцца. Так, у беларускай мове словы *гарэць* і *палаць* сінанімічныя на аснове іх прамых і пераносных значэнняў: гарэць 'паддавацца дзеянню агню', 'выпраменьваць святло', палаць 'гарэць яркім полымем'. Далучыць да іх у якасці сіноніма слова *жыць* можна толькі ў спецыяльным кантэксце. У паэтычных радках Якуба Коласа Усход гарыць, жыве, палае, слупы-праменні падымае (6, 219) словы *гарэць*, *жыць*, *палаць* і семантычна непадзельны выраз *слупы-праменні падымаць* становяцца кантэкстуальнымі сінонімамі, бо ўсе яны ў дадзеным кантэксце абазначаюць 'асвятляцца промяні сонца', 'чырванець, прамяніцца'.

Часта ў паэтычных радках назіраецца нанізванне кантэкстуальных сінонімаў, дзе кожны наступны ўзмацняе, дапаўняе папярэдні. Напрыклад: І праўда, пан быў *злы*, *паганя* І *звераваты*, *надзіманы*, І *мух не мала меў у носе* (6, 75); Мароз *бярэцца*, *паціскае*, Па *лесе лускае*, гуляе (6, 145); Будучь ветры за вугламі *Выць*, і *плакаць*, і *стагнаць* (1, 52).

У якасці кантэкстуальных сінонімаў часта выступаюць перыфразы – "семантычна непадзельныя апісальныя выразы, з дапамогай якіх перадаецца сэнс другога слова або выразу" [3, с.100].

Перыфразы – гэта аказіянальныя ўтварэнні, якія ўзнікаюць у працэсе маўлення і набываюць сінанімічнасць толькі ў кантэксце. У паэтычнай мове Якуба Коласа яны ўжываюцца для больш яркага і выразнага адлюстравання прадметаў і з'яў. Напрыклад: Ходзіць паважна дбалы араты, *Трактар – палёў гаспадар* (2, 96); А *неба* ўсцяж – *блакітнае акно* (2, 143); Усюды дарогі пралеглі, як стужкі, і ходзяць *машыны*, *сталёвыя служкі* (2, 151); Выплывае *круг агністы* З груды мутных хмар. У прасветы хмар заслоны Сыпле *сонца* стрэл мільёны – Шле зямлі дары (2, 161); *Крылаты вандрунік*, стары *журавель* Сяброў у дарогу таропіць (2, 243); І люблю я вас, *стажочкі*, *Везы лугавыя* (1, 184).

Наяўнасць у паэтычнай мове Якуба Коласа сінонімаў – слоў з блізкім ці аднолькавым значэннем, але з розным фанетычным афармленнем, стылістычнай афарбоўкай сведчыць пра аўтарскае майстэрства ў іх выкарыстанні. Сінонімы дапамагаюць паэту з максімальнай дакладнасцю выразіць думку, перадаць найтанчэйшыя яе адценні, зрабіць мову вобразнай, пазбегнуць паўтораў аднаго і таго ж слова ў тэксце.

Прадстаўлены ў паэтычнай мове Коласа і антанімічныя адносіны. Антонімы – словы з супрацьлеглым значэннем. Выкарыстаныя для выражэння кантрасту, яны заўсёды ўжываюцца як карэлятыўныя словы, аб'яднаныя ў замкнутыя пары, чым адрозніваюцца ад сінонімаў і полісемантычных слоў. Дыялектычнае адзінства антонімаў праяўляецца ў іх залежнасці адзін ад другога, у іх узаемнай абумоўленасці, такая ўнутраная сувязь вызначаецца сутнасцю саміх супрацьлеглых паняццяў.

Антонімы выкарыстоўваюцца ў паэзіі Якуба Коласа для стварэння кантрастных характарыстык асоб, падзей, прадметаў, для проціпастаўлення з'яў. Напрыклад: Ці *многа* жыў ты, ці жыў ты *мала*, Ці ты *багаты*, ці ты *бедны*, ці ты зайздросны, ненаедны (6, 62); *Прысеў* і *ўстаў*, заварушыўся, і то *ўстае*, То *прысядае* І ногі ўперад выкідае (6, 66); Я плачу, думаю аб ім і *дзень* і *ноч* (2, 19); Лес *смяяўся* і *рыдаў* (6, 320).

Сярод антонімаў, зафіксаваных у паэтычнай мове Якуба Коласа, пераважаюць рознакаранёвыя лексемы, у якіх найбольш выразна выяўляецца супрацьпастаўленне. Напрыклад: І дымок пагульваў жвава, гнаў клубочак за клубком, браў *ўлева*, рваўся *ўправа*, бег раўнюсенькім слупком (6, 140); У Савосцева суседа быў пярэсценькі каток... Нос *чарнявы*, хвост *бялявы*, задзірасценькі (3, 122); І нясецца рэха гулка, бы дзяціны *смех* і *плач* (6, 450); Што за жыццё, што за доля? Проста *плач* бярэ і *смех* (1, 213); Там побач з *раскошай галечка*, лахмоцце і бездані цёмнай імгла (1, 315); Ці *разумны* ты прыўдаўся, Ці з уроды ўжо *дурны* (6, 294); *Ноч* тады, як згасне *дзень* (6, 318).

Сустрэкаюцца ў паэзіі Коласа, але значна радзей, аднакаранёвыя антонімы, у якіх супрацьлеглае значэнне выражаецца з дапамогай прыстаўкі. Напрыклад: Лес *наступаў* і *расступаўся*, Лужком зялёным разрываўся (6, 8); Колькі к *долі* і *нядолі* Ног людскіх вы прыняслі (6, 320).

З выкарыстаннем антонімаў звязана такая стылістычная фігура, як антытэза, "якая служыць для ўзмацнення выразнасці мовы праз кантрастнае супастаўленне супрацьлеглых

паняццяў, думак, вобразаў” [3, с.21]. Напрыклад: Глядзіць Міхал... што за хвароба? Ён не адзін – іх дзве асобы: Адзін Міхал – **нядошлы, млявы**, Другі – **здаровы і рухавы!** Адзін **ляжыць**, другі **вандруе** (6, 278).

Антонімы выкарыстоўваюцца ў паэтычнай мове Якуба Коласа як сродак стварэння кантрасту, рэзкага супрацьпастаўлення з’яў, дзеянняў і прымет.

ЛІТАРАТУРА

1 Тут і далей у дужках указваецца том і старонка па выданні: Колас Якуб. Збор твораў у 14 тамах. Мн.: Маст. літ., 1972 – 1974.

2 Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы / А.К. Юрэвіч – Мн.: Выш. шк., 1992. – 286 с.

3 Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных слоўнікаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк – Мн.: Выш. шк., 1990. – 222.

К.Л.Хазанова (Беларусь)

ПРА АДЗІН ТЫП БЕЛАРУСКІХ ЗАГАДАК

Загадкі ўяўляюць сабой вобразна-паэтычнае апісанне пэўнага прадмета ці з’явы. Яны выпрабавуюць кемлівасць адгадвальніка і з’яўляюцца духоўнай спадчынай нам ад дзядоў і прадзедаў. Разам з тым загадкі – гэта моўныя сродкі, і як моўныя адзінкі яны маюць пэўную структуру. У працэсе даследавання сінтаксічных адметнасцей беларускіх загадак увагу на сябе звяртаюць загадкі са структурай аднастаўных сказаў.

Структура аднастаўнага сказа з’яўляецца даволі пашыранай сярод беларускіх загадак. Загадкі, што маюць канструкцыю аднастаўных сказаў, з’яўляюцца асобнай групай беларускіх загадак, і іх мэтазгодна прааналізаваць адпаведна класіфікацыі аднастаўных сказаў, прынятай у беларускім мовазнаўстве [1, с.210].

Аднастаўнымі сказамі з’яўляюцца “сказы з адным галоўным членам (суданосным ці з выказнікам, ці з дзейнікам двухстаўнага сказа, але не ідэнтычным яму), які сумяшчае ў сабе значэнне лагічнага суб’екта і прэдыката” [1, с.210]. У залежнасці ад формы выражэння галоўнага члена загадкі са структурай аднастаўнага сказа можна падзяліць на дзеяслоўныя і іменныя. У сваю чаргу, дзеяслоўныя аднастаўныя сказы паводле адносін дзеяння да яго вытворцы бываюць чатырох тыпаў: пэўна-асабовыя, няпэўна-асабовыя, абагульнена-асабовыя, безасабовыя. Асобна выдзяляюцца інфінітыўныя сказы.

Мэтай нашага даследавання з’яўляецца аналіз беларускіх загадак са структурай аднастаўных дзеяслоўных сказаў. Пры гэтым зазначым, што пад увагу нашага аналізу трапілі не толькі загадкі са структурай простага аднастаўнага сказа, але і загадкі, што па структуры ўяўляюць сабой складаны сказ, часткі якога маюць канструкцыю аднастаўнага сказа.

Падзел дзеяслоўных аднастаўных сказаў заснаваны на суадносінах семантыкі сказаў з формай выражэння галоўнага члена. У пэўна-асабовым аднастаўным сказе галоўны член выражаецца “дзеясловам у асабовай форме, што ўказвае на пэўную дзеючую асобу” [1, с.212]. У загадках асноўны спосаб граматычнага выражэння галоўнага члена пэўна-асабовых сказаў – форма 1 асобы адзіночнага ліку цяперашняга і будучага простага часу абвеснага ладу: *Рассялю радзюжку, насыплю гарошку і акраец хлеба палажу; Рассялю дзяружку, насыплю гарошку крошку, палажу акрайчык хлеба* (неба, зоркі, месяц) [2, с.27]. У загадках такога сінтаксічнага тыпу сама форма галоўнага члена ўказвае на ўтваральніка дзеяння. Таму граматычна выражаны дзейнік тут не з’яўляецца патрэбным.

У адрозненне ад загадак са структурай двухстаўнага сказа, дзе дзейнік выражаецца асабовым займеннікам (дарэчы, такія загадкі – з’ява рэдкая), аднастаўныя пэўна-асабовыя загадкі засяроджваюць увагу на дзеянні. У гэтым – стылістычная перавага пэўна-асабовых аднастаўных канструкцый над двухстаўнымі. Пільная ўвага да дзеяння стварае дынамічнасць паведамлення. Асабліва гэта адносіцца да загадак са структурай складанага сказа, якія маюць некалькі простых частак, кожная з якіх уяўляе сабой пэўна-асабовы